

राजेश्वरी खण्डकाव्यमा ध्वनि

शान्ति भट्ट फुलारा

उप प्राध्यापक पाटन संयुक्त क्याम्पस ललितपुर

Email : shantiphulara014@gmail.com

लेखसार

नेपाली साहित्यका एक उज्ज्वल नक्षत्र कवि माधवप्रसाद घिमिरेले नेपाली साहित्यमा अतुलनीय योगदान दिएका छन् । आफ्ना रचनामार्फत् मानवता, राष्ट्र प्रेम अनि प्रकृति प्रेमको चित्रण गर्ने घिमिरेले राजेश्वरी खण्डकाव्यमा पनि मानवतालाई नै प्रमुख केन्द्र बनाएका छन् । ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित राजेश्वरी खण्डकाव्यमा प्राकृतिक सुन्दरता, राष्ट्रप्रेम, दरवारिया छलछाम, मानवता प्रस्तुत गरिएको छ । शासन सत्ताका लागि हुने षड्यन्त्र, मानवमा हराउँदै गएको मानवता, छलछाम राजेश्वरी खण्डकाव्यमा प्रस्तुत गरिएको छ । दरवारियाको षड्यन्त्रले एकलै हेलम्बुमा निर्वासित जीवन बिताइरहेकी रानी राजेश्वरीलाई दूतहरूले राजाको भुटो प्रेम सन्देश सुनाएर सती जानका निमित्त त्यहाँबाट ल्याइन्छ । रानी राजेश्वरीलाई छल गरेर दूतहरूले एक वास वर आएर मात्र राजा स्वर्ग भएको खबर सुनाउँछन् । रानीले त्यो वासस्थान नै आफ्नालागि उचित भएको, आफूलाई मान्छेको दुर्गन्धदेखि टाढा बस्न मन लाग्ने, त्यस पर्णकुटीमा मैले आफ्नो जीवन आनन्दले बिताएकी छु मलाई हेलम्बुमै फर्कन देऊ भनी आग्रह गर्छिन् तर उनलाई फर्कन दिइदैन । राजा स्वर्ग भएको खबरले दुखी बनेकी रानीका पीडाको प्रस्तुति पाँचौँ छालमा गरिएको छ । पतिको जीवन रहन्जेल मात्र पत्नीको जीवन छ, श्रृङ्गार छ, सुख छ, जीवन सार्थक छ । राजाको अवसान पछि रानीले आफ्नो श्रृङ्गार धुनु पर्ने, जीवन दुःखैदुःखले भरिने, क्षणभरमै जीवन ओइलिने, वैधव्यको जीवन जिउनु पर्ने जस्ता मर्मस्पर्शी भाव पाँचौँ छालमा व्यक्त गरिएको छ । रानीलाई छल गरेर दूतहरूले हेलम्बुबाट ल्याएका हुन्छन् । राजाको मृत्युको खबरले रानीका मनमा आएका पीडाभावका साथै मलाई हेलम्बुमै फर्कन देऊ म त्यही एकान्तमा गएर आफ्नो शेष जीवन तपस्वी बनेर बिताउने छु भन्ने भाव पाँचौँ छालमा व्यक्त गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : ध्वनि, वाच्य शब्द, अलङ्कार, नाद, व्यङ्ग्यार्थ ।

विषयपरिचय

‘राजेश्वरी खण्डकाव्य माधवप्रसाद घिमिरेको ऐतिहासिक खण्डकाव्य हो । नेपाली साहित्यको फाँटमा सोह्र वर्षकै उमेरदेखि कविता रचनामा लागेका कवि माधवप्रसाद घिमिरे (जन्म वि.सं.१९७६ असोज ६ मृत्यु २०७७ भदौ २ गते) स्वच्छन्दतावादी भावधाराका मूर्धन्य सर्जक हुन् । आफूभन्दा अग्रज लेखनाथ पौड्याल र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालाई आर्दश मान्दै आफ्ना सिर्जनामा स्वच्छन्दतावादलाई अभ्रै प्रखर रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । नेपाली कवितामा गद्य कविताको बाढी नै आए पनि उनी सुन्दर पद्य कवितामै रमाउने र लोकछन्दलाई माया गर्ने कवि हुन् । आफ्ना कवितामा व्यक्तिगत शोकदेखि राष्ट्र बनाउने चेतका सरल र सहज अभिव्यक्ति दिने कवि घिमिरे राष्ट्रिय र जातीय एकतामा जोड दिन्छन् । राष्ट्रप्रेम, मानवतावाद, जीवनवादी दर्शन, छन्दवादी,

रसवादी घिमिरे हृदयवादी र सौन्दर्यवादी कवि हुन् । प्रकृति चित्रण, स्वच्छन्दतावादी, आशावादी आदर्श, रसवादी, सुन्दरशैली, कृतिको गुणात्मकतामा जोड, प्रतीकात्मकता, राष्ट्रवादी स्वर, छन्दवादिता माधव घिमिरेका रचनामा पाइने साहित्यिक विशेषता हुन् । विभिन्न रथारोहण अनि पुरस्कार र मानसम्मान प्राप्त गरेका घिमिरे राष्ट्रकविका रूपमा परिचित बने । उनका प्रशस्त मात्रामा कविता सङ्ग्रह, खण्डकाव्य र गीति नाटक प्रकाशित भएका छन् । वि.सं. १९९२ सालमा ज्ञानपुष्प नामक फुटकर कविता गोरखापत्रमा प्रकाशित गरी कविता क्षेत्रमा उदाएका घिमिरेका नवमञ्जरी (१९९४), घामपानी (२०१०), नयाँ नेपाल (२०१३), बाललहरी (२०२०), सुनपङ्खी चरी (२०५३), चैतवैशाख (२०६०) आदि कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । त्यसैगरी पापिनी आमा (२०१०), गौरी (२०१५), राजेश्वरी (२०१७), राष्ट्रनिर्माता (२०२३), धर्तीमाता (२०३०) इन्द्रकुमारी (२०५७), दुर्गासप्तशति (२०५९) आदि खण्डकाव्य र शकुन्तला (२०३८), अश्वत्थामा (२०५३), देउकी (२०५५) आदि गीतिनाटक प्रकाशित भएका छन् । साथै किन्नर-किन्नरी (२०३३) उनको प्रकाशित गीतिसङ्ग्रह हो भने आफ्नो बासुरी आफ्नै गीत (२०४९) निबन्ध सङ्ग्रह हो ।

माधवप्रसाद घिमिरेका विभिन्न रचना तथा कृतिमध्ये राजेश्वरी ऐतिहासिक विषयवस्तुलाई आधार बनाएर रचना गरिएको खण्डकाव्य हो । यो खण्डकाव्यको मूल आधार 'सती विज्याय माल' भन्ने नेवारी लोकगीत छ, जो हेलम्बुमा निर्वासित भएदेखि बागमतीमा सती गएसम्मको राजेश्वरीको मर्ममधुर जीवनको शेष अंशसँग सम्बन्ध राख्छ भनेर घिमिरेले आफ्नो बनाइ व्यक्त गरेका छन् । यस खण्डकाव्यमा राजेश्वरीलाई प्रतिनिधि पात्र बनाएर नेपाली राजनीतिमा हुने षड्यन्त्रका साथै दरवारिया षड्यन्त्र अनि मान्छेले मान्छेमाथि गर्ने अमानवीय व्यवहारको उद्घाटन गरिएको छ । सत्ता र शक्तिका अगाडि मानवता कसरी निरीह बन्न पुग्दछ भन्ने कुरा पनि राजेश्वरी खण्डकाव्यमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपाली समाजमा सतीप्रथा रहेको समयलाई आधार मानेर रचना गरिएको खण्डकाव्य भए पनि वर्तमान समयमा पनि मानवीय समवेदना नभएको नेपाली समाजको यथार्थतालाई यस खण्डकाव्यका माध्यमबाट व्यक्त गरिएको छ । साहित्यिक कृतिमा रहेका भाव, अर्थलाई विभिन्न सिद्धान्तका माध्यमबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ । राजेश्वरी खण्डकाव्यलाई सहज रूपमा मात्र बुझ्ने प्रयास नगरी ध्वन्यार्थमा पनि बुझ्न सकिन्छ । यहाँ ध्वनिवादकै आधारमा राजेश्वरी खण्डकाव्यमा रहेको पाँचौं छलको विश्लेषण गरिएको छ । राजेश्वरी खण्डकाव्य माधवप्रसाद घिमिरेको ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित काव्य हो । यस खण्डकाव्यको पाँचौं छलमा के-कस्तो ध्वन्यात्मक अर्थ रहेको छ भन्ने मुख्य समाधेय समस्याका रूपमा यो लेख केन्द्रित रहेको छ । राजेश्वरी खण्डकाव्यको पाँचौं छलमा रहेको ध्वन्यात्मक अर्थ अध्ययन गर्नु नै यो लेखको उद्देश्य रहेको छ ।

माधवप्रसाद घिमिरेको राजेश्वरी खण्डकाव्यको विभिन्न दृष्टिकोणबाट अध्ययन गर्न सकिए पनि यस अध्ययनमा राजेश्वरी खण्डकाव्यको पाँचौं छलको ध्वनि सिद्धान्तका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । यस खण्डकाव्यमा बीस छल छन् । अन्य छल र यस खण्डकाव्यलाई विविध आधारमा अध्ययन गर्न सकिने भए पनि यहाँ अन्य छल तथा विषयको अध्ययन गरिएको छैन ।

अध्ययनको विधि

अध्ययन विधि अन्तर्गत सामग्री सङ्कलन विधि र सामग्री विश्लेषण विधि पर्दछन् । यस अध्ययनका लागि विभिन्न विद्वान तथा अनुसन्धाताका प्रकाशित, अप्रकाशित कृति, लेख, रचनाको सहायता लिई पुस्तकालय अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

ध्वनिवादका प्रवर्तक तथा व्याख्याकार आनन्दवर्द्धन हुन् । ध्वनिलाई काव्यको आत्मा मान्दै ध्वन्यालोकमा आनन्दवर्द्धनले ध्वनिको चर्चा गरेका छन् । आनन्दवर्द्धनले ध्वन्यालोकमा ध्वनिको चर्चा गरे पनि उनी पूर्व नै मौखिक रूपमा ध्वनिको चर्चा भएको थियो भन्ने कुरो स्वयं उनले नै सङ्केत गरेका छन् । तर ध्वनिवादका रूपमा त्यसको स्थापना र विवेचना भने आनन्दवर्द्धनले नै गरेका हुन् । व्यञ्जक शब्दबाट प्राप्त हुने व्यङ्ग्यार्थ नै ध्वनि हो वा वाच्यार्थभन्दा अधिक चमत्कारी अर्थ नै काव्यको आत्मा हो (शर्मा, २०५८, पृ.३३) भनेर आनन्दवर्द्धनले ध्वनिको महत्व बताएका छन् । जहाँ वाच्य शब्द र अर्थले विशेष अर्थलाई प्रकाशित गर्दछन् त्यही काव्य विशेषलाई विद्वानहरूले ध्वनि भनेका छन् । ध्वनि शब्दको व्युत्पत्ति हेर्दा जसले केही ध्वनित गर्छ वा गराउँछ, जसद्वारा केही ध्वनित हुन्छ, जो ध्वनित हुन्छ त्यो ध्वनि हो भनी विभिन्न किसिमबाट ध्वनिको व्युत्पत्ति हुनसक्ने आचार्यहरूले बताएका छन् (उपाध्याय, २०६१, पृ.१६७) । ध्वनिवादका सन्दर्भमा ध्वनिको अर्थ त्यस्तो व्यङ्ग्यार्थ हो, जसमा वस्तु, रस, रसाभास, भाव, भावाभास तथा अलङ्कारमध्ये कुनै न कुनै पक्षको अभिव्यक्ति भएको हुन्छ । ध्वनि आफ्नो कल्पना नभई यसको प्रेरणा स्रोत वैयाकरणहरूले प्रस्तुत गरेका मान्यताहरू नै हुन् भनेर आनन्दवर्द्धनले आफूभन्दा अधिका सर्जकबाट नै ध्वनिको उत्पत्ति भएको बताएका छन् । पण्डितराज सोमनाथले पनि शब्दको मूल स्वरूप ध्वनि हो । ध्वनिको मूल स्वरूप नाद हो भनेका छन् (उपाध्याय, २०६१, पृ. १६८) । ध्वनिवादमा शब्दशक्ति र त्यससम्बन्धी मतको चर्चा पनि निकै हुने गर्छ । साहित्यमा शब्दशक्ति मुख्यतया अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना गरी तीन मानिएका छन् । यी तीन शक्तिले वाच्य, लक्ष्य र व्यङ्ग्य अर्थ जाहेर गर्दछन् । तिनले जाहेर गर्ने शब्दहरू वाचक, लक्षक र व्यञ्जक कहलाउँछन् (उपाध्याय, २०६१, पृ.१७०) । ध्वनि भनेको वाच्य अर्थभन्दा प्रतीयमान अर्थ काव्यको आत्मा अनि चमत्कारीपूर्ण अर्थ सौन्दर्य हो । व्यञ्जक शब्द, अर्थ, व्यङ्ग्यप्रधान काव्य नै ध्वनि हो भन्ने निष्कर्ष आनन्दवर्द्धनको रहेको छ । चमत्कारपूर्ण अर्थ हुने हुदाँ ध्वनि वुझ्नका लागि पनि त्यस्तै प्रतिभाशाली पाठकको आवश्यकता पर्छ ।

पाँचौँ छालका श्लोकमा व्यञ्जना

राजेश्वरी माधवप्रसाद घिमिरेद्वारा रचित ऐतिहासिक विषयवस्तु र नेवारी लोकगीतको सति विज्याय मालमा आधारित खण्डकाव्य हो । ऐतिहासिक विषयवस्तु भए पनि मानवतावादको उद्घाटन गर्नु नै यसको मूल लक्ष्य रहेको छ । विस छालमा रचित यस खण्डकाव्यका प्रत्येक छालमा पाँच श्लोक रहेका छन् । यस लेखमा पाँचौँ छालका श्लोकमा ध्वनिको अर्थतात्विक अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

कुनै पनि रचनामा पद, पदावली, वाक्य, अनुच्छेद तथा पुरै रचनाबाट वाच्यार्थ, लक्ष्यार्थ र व्यङ्ग्यार्थ प्रकट भएको हुन्छ । यस छालमा रहेका प्रत्येक श्लोकले नेपाली समाजमा नारी जातिको कारुणिक अवस्थाको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । नेपाली समाज अनि हिन्दु संस्कार अनुसार पतिको मृत्युपछि नारीमा आइपर्ने जीवन

भोगाइका पीडादायी अवस्थाको चित्रण यी श्लोकमा भएको छ । रणबहादुर शाहकी जेठी रानी अनि सधैं नेपालको सुनौलो सपना देख्ने सत् पात्र भएर पनि उनलाई दरवारियाहरूको उपेक्षा र षड्यन्त्रले हेलम्बुमा एकलै जीवन जिउन बाध्य बनाइएको छ । त्यो एकान्त स्थलमा पनि रानीले आफ्नो जीवन भोगाइ जटिल भए पनि सरल ठानेकी छन् । आफूलाई प्रकृतिको अनुपम सौन्दर्य प्राप्त भएको ठान्नु, जहाँ मनुष्यको दुर्गन्ध फैलिन्छ त्यस्तो दुर्गन्धदेखि आफू टाढा भाग्ने विचार रानीको छ । कैलाश समान ठानेर एकान्त स्थलमा खुशीसाथ बसिरहेकी रानीलाई दूतहरूले छलपूर्वक त्यहाँबाट राजाको प्रेम सन्देश सुनाई ल्याउँछन् । एकवास वर आइसकेपछि रानीलाई राजाको स्वर्ग भएको खबर सुनाइन्छ । विपत्तिको आशंकाले उनी हेलम्बुमै गएर बस्ने इच्छा व्यक्त गर्छिन् तर उनलाई फर्कन दिइदैन ।

पाँचौँ छालको पहिलो श्लोकमा वाच्यार्थका रूपमा यहाँ हिन्दु नारीको सामाजिक अनि सांस्कृतिक अवस्था देखाइएको छ । किन एक दिनमै नओइलिनै फुल पनि वैलायो, छलमा परेर मैले पर्णकुटी छोड्नु भुल गरे, विहानीपखको समयमा त सूर्यले पनि धर्तीको शिरमा सिन्दुर हाल्छन् तर मेरो त सिन्दुर पुछिने समाचार सुनाउँदै छन् भन्ने वाच्यार्थ पहिलो श्लोकमा रहेको छ । वाच्यार्थका रूपमा नारीको जीवनमा आइपरेको वैधव्यको अवस्था देखाइएको भए पनि यहाँ पदावलीका तहमा ध्वन्यार्थ पनि व्यञ्जित भएको छ । कहिल्यै उदास नहुने फुल एक दिनमै दूतहरूका छलका कारण वौलाउनुमा रानीको जिन्दगी खतरामा पर्नु रानीलाई ठुलो विपत् आइपरेको र प्रफुल्ल फुल आज वैलिन पुग्यो भन्ने ध्वन्यात्मकता यहाँ पाइन्छ । विहानको समयले सबैमा नयाँ जोश, नयाँ जाँगर, नयाँ खुशी बोकेर ल्याउँछ भन्ने भाव, तर सूर्यले धर्तीमा सिन्दुर त हाल्न सक्दैन यसबाट मुख्यार्थ बाधित हुन पुगेको छ । रविले धर्तीमा सिन्दुर हाल्नु भनेको खुशी, उमंग, हर्ष बोकेर दिनको सुरुवात हुनु हो भन्ने ध्वन्यार्थ प्रस्तुत हुन्छ । रानीका लागि त दिनको सुरुवात सिन्दुर पुछिने अथवा दुःख सुरू हुने समाचारबाट हुँदैछ भन्ने ध्वन्यात्मक अर्थ यस श्लोकमा रहेको छ ।

दोस्रो श्लोकमा पतिको मृत्युपछि नेपाली समाज अनि संस्कार अनुसार नारीले शिरको सिन्दुर धुनु पर्ने, आफ्नो चुल्लो फुकाउनु पर्ने, बाँकि जीवन वैधव्यको दुःखले रुँदै बिताउनु पर्ने र यस्तो दुखद घडीमा वर्षाले पनि इन्द्रधनुको श्रृङ्गार धोएर विलाप गरेको वाच्यार्थ रहेको छ । वाच्यार्थले मात्रै यस श्लोकको अर्थ पूरा हुन सक्दैन । ध्वनिका आधारमा यस श्लोकको अर्थ खोजिएको छ । शिरको सिन्दुर धुँदा गड्गाको धार धमिलिनु, चुल्लो फुकाउँदा धर्ती अन्धकारमय बन्नु, वर्षाले इन्द्रधनुको श्रृङ्गार धोएर विलाप गर्ने भावबाट ध्वन्यात्मक अर्थ खोज्न सकिन्छ । पतिको मृत्युमा आफूले श्रृङ्गार धुँदा गड्गा पनि दुखी हुने तथा उसको धार नै धमिलिने भाव व्यक्त भएको छ । आफूलाई विपत् आइपरेको र आफ्नो चुल्लो फुकाउने अवस्था आइपरेको कारुणिक भाव यहाँ व्यक्त गरिएको छ । नारीको चुल्लो फुक्नु भनेको उसलाई विपत् परेको छ भन्ने ध्वन्यात्मक अर्थबाट खुल्न जान्छ । मेरो यस्तो अवस्थाबाट धर्तीमा पनि अन्धकार छाउने ध्वन्यात्मकता यहाँ रानीका माध्यमबाट अभिव्यक्त भएको छ । पतिको मृत्युमा नारीले भोग्नु परेको समस्या, दुःख अनि पीडा देखेर जमिनमा रहेका प्राणीलाई जीवन दिने वर्षा पनि रोएको छ । वर्षाले त वनस्पतिमा प्राण भर्छ तर यहाँ विधवाको जीवन देखेर वर्षाले विलाप गरेको छ । पतिको मृत्युमा राजेश्वरीले सिन्दुर धुनुपर्ने कारुणिक अवस्था सहन नसकी वर्षाले इन्द्रधनुको पनि श्रृङ्गार धोएर विलाप गरेको सन्दर्भमा ध्वन्यात्मकता पाइन्छ । इन्द्रधनुको श्रृङ्गार धोइनुमा धर्तीमा आपत्विपत् आइपर्नु हो भने नारीको शिरको सिन्दुर धोइनु पनि नारीको जीवनमा सड्कट आइपर्ने भाव यस श्लोकमा ध्वन्यात्मक अर्थबाट बुझिन्छ ।

जसरी कोशी इन्द्रावतीमा पुगेर पनि रिसले फर्कन्छ, वनमा राक्षसले यात्री लखेट्छ त्यसैगरी मेरा लागि सधैं सङ्गीतको वर्षा गर्ने, मीठो घाम छर्ने गिरिगुफा मलाई पखि बसेको छ म त्यहीं जान्छु भन्ने मुख्यार्थ तेस्रो श्लोकमा पाइन्छ। नदीले रिसले स्वाहाँ गरेर फर्कनु, राक्षसले यात्रीलाई लखेट्नु, गिरिगुफाले रानीलाई कुरेर बस्नु भन्ने भावमा मुख्यार्थ बाधित भएको छ। यसबाट ध्वन्यात्मक अर्थ खोज्न सकिन्छ। नदी रिसाएको भाव उसको गर्जन वा सुसाहटबाट थाहा हुन्छ। ऊ रिसाएर फर्कने होइन। नदी त बग्दै जान्छ तर पनि म त्यही नदी फर्केर आएसरी फर्कन चाहन्छु, तिमीहरूको छललाई वनको राक्षस सम्भेरे वनमा यात्रीलाई लखेटेको सम्झी आफ्नै गिरिगुफामा फर्कन चाहन्छु भन्ने आशय राजेश्वरीको रहेको छ। त्यस पवित्र स्थलमा मलाई लखेट्ने, धोका दिने कोही पनि छैनन्। म नहुँदा बरू उल्टै मलाई कुनै गुफा छ र मलाई सङ्गीत जस्तै आनन्द प्रदान गर्ने मिठो घाम पहाडले छरेको छ त्यही ठाउँमा आफू फर्केर जाने इच्छा राजेश्वरीको रहेको छ। गिरिगुफाले कसैलाई कुरेको त हुँदैन तर ध्वन्यार्थमा राजेश्वरीलाई त्यही गिरिगुफा प्यारो छ र त्यहाँ सङ्गीतको वर्षा हुनु भनेको उनलाई आनन्द प्राप्त हुनु हो। मुख्य अर्थबाट मात्रै यस श्लोकको पुरै अर्थ स्पष्ट नहुने हुँदा ध्वन्यार्थबाट अर्थ स्पष्ट हुन्छ।

छातीभित्र धुँवा भरेर बिम्भे जसरी आफूलाई कहिलेकाहीं सम्भननामा आउने निम्रोही मेरालागि मात्रै प्रिय जो थिए ती नै नभए पछि दुनियाँलाई आनन्दका साथ बिसेर रविकी छायाजस्तै बनी कैलाश फर्कने वाच्यार्थ चौथो श्लोकमा रहेको छ। चौथो श्लोकमा रानीले आफ्ना लागि विरहमा सम्भने राजालाई प्रिय मानेकी छन्। आफूले मात्रै उनलाई छातीभित्र राखेकी थिए तर आजदेखि यो संसारमा मेरो कोही पनि छैन, यो दुनियाँलाई आनन्दका साथ बिसेर सूर्यकी छायासरी बनी त्यही कैलाशमा फर्कने अभिव्यक्ति प्रकट गरेकी छन्। यस श्लोकमा मुख्यार्थ सजिलै बोध भए पनि ध्वन्यार्थ लुकेको छ। मान्छेलाई छातीभित्र राख्न सकिँदैन तर छातीभित्र राख्नु भनेको त्यसलाई कहिल्यै नबिसर्नु हो। आफूले प्रिय सम्भेका राजाको सम्भना छातीमा कहिलेकाहीं च्वास्स घोच्यो भन्ने भाव ध्वन्यार्थबाट प्रष्ट हुन्छ। तिनको मृत्युपछि यस संसारमा आफ्नो भन्ने कोही बाँकी नरहेको मर्मस्पर्शी भाव रानीले व्यक्त गरेकी छन्। उनको मृत्युसँगै यो दुनियाँलाई आनन्दका साथ बिसेर आफ्नो जीवन पनि अस्ताउन लागेको सूर्यको छाया जस्तै सम्भेरे कैलाशमै फर्कने इच्छा यहाँ व्यक्त गरिएको छ। दुनियाँलाई आनन्दले बिसर्नु, आफ्नो जीवन अस्ताउन लागेको सूर्यको झलक मात्र देख्नुमा ध्वन्यार्थ पाइन्छ। नारी जीवनका पीडा र पतिको जीवन हुन्जेल मात्रै आफ्नो जीवन रहने नेपाली समाजको सामाजिक अवस्थालाई ध्वन्यार्थमा अभिव्यञ्जित गरिएको छ।

आफू त हिजो नै बादलका छाया जस्तै विरहको लेकमा रून आए, अब मलाई यो निर्जन वनमा आँसू जति वर्षाउन देऊ, भोलिदेखि निर्मल शरद्लाई छोएर आनन्दका साथ तपस्विनी बनेर हिउँका शिलाखण्डमा बस्नेछु भन्ने वाच्यार्थ पाँचौ श्लोकमा व्यक्त गरिएको छ। यस श्लोकमा आफ्ना दुःख पीडा यसै जङ्गलमा बिसेर भोलिदेखि आनन्दका साथ तपस्विनी बनेर बस्नेछु भन्ने आशय राजेश्वरीले व्यक्त गरेकी छन्। यसको ध्वन्यार्थमा सजिलै ती भाव छर्लङ्ग हुन्छन्। मेरा लागि तिमीहरू हिजो नै बादलका छाया बनेर आएका थियौ भन्ने भावमा मानिस वादल बन्न सक्दैन तर राजेश्वरीका लागि दूतहरू बाधक बनेर आएका छन् भन्ने ध्वन्यार्थ रहेको छ। मैले विश्वास गरेर यस लेकमा रूनका लागि तिमीहरूसँग आएछु, अब मलाई यै निर्जन वनमा आफ्ना सबै आँसूका साथै पीडा जति वर्साउन देऊ भोलिदेखि म शरदको चाँदनी छोएर एकलै माथिल्लो तहकी तपस्विनी बनेर हिउँका ढुङ्गामाथि बस्नेछु भन्ने ध्वन्यार्थ अभिव्यञ्जित भएको छ। हिउँमा त सहजै बस्न

सकिदैन तर राजेश्वरीले आफूमाथि आइपरेको पीडा त्यति दर्दनाक छ जो हिउँका ढुङ्गामाथि बसेर पाइने कष्टभन्दा कम छैन भन्ने आशय व्यक्त गरेकी छन् । म तिमीहरूलाई कुनै किसिमको नोक्सानी पु-याउने छैन मलाई त्यही कैलाशमा आनन्दका साथ आफ्ना व्यथा बिसाउन देऊ भन्ने भावमा ध्वन्यार्थ पाइन्छ ।

यी श्लोकहरूले वाच्यार्थका रूपमा नारीको कारूणिक अवस्थालाई बुझाए पनि सूर्यले धर्तीमा सिन्दुर हाल्नु, आफ्नो सिन्दुर पुछिनु, छलमा परेर पर्णकुटी छोड्नु आदि भावका आधारमा मुख्यार्थ बाधा भई ध्वन्यार्थ पाइन्छ । मुख्यार्थले दिन नसकेको भाव ध्वन्यार्थबाट प्रकट भएको छ ।

निष्कर्ष

नेपाली साहित्यमा माधवप्रसाद घिमिरेको अमूल्य योगदान रहेको छ । उनले थुप्रै कविता, खण्डकाव्य, गीतिनाटक, गीत रचना गरेका छन् । राजेश्वरी खण्डकाव्य ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित छ । यसमा नेपाली समाज, संस्कृति, राजनीति, प्रकृति, मानवता देखाइएको छ । उनका कृतिहरूको विभिन्न दृष्टिकोणबाट अध्ययन, विश्लेषण तथा अनुसन्धान भएको छ । राजेश्वरी खण्डकाव्यमा ध्वनि विषय आफैमा अनुसन्धान तथा प्राञ्जिक हुनु यसको औचित्य हो । यस खण्डकाव्यलाई पनि विभिन्न दृष्टिकोणबाट अध्ययन गर्न सकिने भए पनि पाँचौँ छलमा ध्वनिको अध्ययन मात्र यस लेखमा गरिएको छ ।

दरवारियाको षड्यन्त्रले हेलम्बुमा एकलै भए पनि आनन्दका साथ जीवन निर्वाह गरिरहेकी राजेश्वरीलाई दूतहरूले राजाको भुटो प्रेम सन्देश सुनाई सती जानका निमित्त त्यहाँबाट ल्याइन्छ । आफ्नो जीवन त्यस पर्णकुटीमा आनन्दले बिताएकी छु, मलाई मान्छेको दुर्गन्धदेखि टाढा बस्न मन लाग्छ, मेरो त्यस वासस्थानमा कस्तुरीको सुगन्ध बहन्छ, मलाई त्यहीं फर्केर जानदेऊ भन्ने आग्रह गर्दा पनि उनलाई जान दिइदैन । पतिको मृत्युको खबर एकवास वर आएर मात्र सुनाइन्छ । त्यही दुःख, पीडा सहन नसकेर रानीद्वारा प्रकट गरिएका श्लोकहरूलाई पाँचौँ छलमा राखिएको छ ।

पतिको जीवन छउन्जेल मात्रै नारीको श्रृङ्गार रहने, उसको जीवन सार्थक बन्ने तर पतिको अवसान पछि नारीको जीवन दुःखैदुःखले भरिने, पतिको अवसानसँगै आफ्नो जीवन ओइलिनु, श्रृङ्गार धोइनु, पति नहुँदा यस दुनियाँमा नारीका लागि कोही पनि नरहनु, पतिको मृत्युपछि नारी तपस्विनी भएर बस्नु आदि पद तथा पदावलीका तहमा ध्वन्यार्थ पाइन्छ । राजेश्वरी त एउटी प्रतिनिधि पात्र मात्र हुन् जसलाई सतीप्रथाको समयमा छलपूर्वक, निर्ममतापूर्वक सती जान बाध्य तुल्याइन्थ्यो, शासन सत्ताका लागि हुने षड्यन्त्र, अमानवीय व्यवहार जस्ता सन्दर्भ पाँचौँ छलमा अभिव्यक्त भएका छन् । वर्तमान समयमा पनि मान्छेले मान्छेमाथि गर्ने अमानवीय व्यवहार, शासन सत्ताको षड्यन्त्र उस्तै देखिन्छ ।

पाँचौं छालको पूर्ण अंश

वैलायो किन आज एक दिनमै अम्लानको फूल यो
छोडै पर्णकुटी परेर छलमा, मैले गरें भूल यो
धर्तीको शिरमा बिहान रविले सिन्दूर हाल्छन् जहाँ
हा मेरो शिरको सिँदूर पुछिने सम्चार बोल्छन् त्यहाँ

गङ्गाको धमिलिन्छ धार शिरको सिन्दूर धोऊँ भने
धर्ती बन्दछ अन्धकारमय यो चुल्हो म फोऊँ भने
काटुँ रे अब रोइ रोइ कसरी वैधव्यको जीवन
वर्षा गर्छ विलाप इन्द्रधनुको शृङ्गार धोईकन

कोशी दूर पुगेर फेरि रिसले फर्कन्छ स्वाहाँ गरी
अन्धो राक्षसले अटव्य वनमा यात्री लखेटेसरी
फर्की जान्छु म ता जहाँ गिरिगुफा बस्छिन् मलाई कुरी
मीठो घाम छरी पहाड वनमा सङ्गीत बसेसरी

निर्मोही प्रिय जो थिए विरहमा कैलेकहीं सम्झिने
छातीभिन्न धुवाँ भरेसरि भई कैलेकहीं बिम्भिने
मेरो को छ र आजदेखि दुनियाँ सानन्द बिसन्छु म
आभा भैँ अब अस्तशेष रविकी कैलाश फर्कन्छु म

आएँ बादलु लेकमा विरहकी छाया हिजै जो रुन
देऊ निर्जन यै नमेरु वनमा आसूँ सबै बर्सन

भोली निर्मल चाँदनी शरदको छोएर आनन्दमा

एकलै ऊर्ध्व- तपस्विनी म बसुँला ह्यूँका शिलाखण्डमा

सन्दर्भ सामग्रीसूची

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०६१). पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त. (चौथो संस्क.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

घिमिरे, माधवप्रसाद (२०५०).राजेश्वरी. (छैठौँ संस्क.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, गोपीकृष्ण (२०६३).संस्कृत साहित्यको रूपरेखा. (तृतीय.संस्क.). काठमाडौँ : अभिनव प्रकाशन ।

शर्मा, सोमनाथ (२०५८).साहित्य-प्रदीप. काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी ।

लेख सम्बन्धी आचारसंहिता

कोटेश्वर बहुमुखी क्याम्पस अनुसन्धान व्यवस्थापन एकाइबाट प्रकाशित हुने के.एम.सी. नेपाली जर्नलमा नेपाली भाषामा लेखिएका मानविकी, सामाजिक शास्त्र, शिक्षालगायत अन्य विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयहरूमा तयार पारिएका अनुसन्धानमूलक लेखहरू प्रकाशित हुँदै आएका छन् । अनुसन्धानमूलक लेखका लागि निम्न आचारसंहिता रहेका छन् :

१. लेख प्रीति फन्टमा टाइप गरिएको हुनुपर्ने छ ।
२. लेखसार १५० शब्ददेखि २०० शब्दसम्मको हुनुपर्ने छ ।
३. शीर्षकमा उल्लेख नभएका अध्ययनसँग सम्बन्धित विशेष पारिभाषिक शब्दलाई शब्दकुञ्जीमा समावेश गर्नुपर्ने छ ।
४. लेखहरू पछिल्लो एपीए पद्धतिको प्राविधिक ढाँचामा आबद्ध हुनुपर्ने छ ।
५. निष्कर्ष २५० शब्ददेखि ३०० शब्दसम्मको हुनुपर्ने छ ।
६. लेख ३००० शब्ददेखि ५००० शब्दसम्मको हुनुपर्ने छ ।
७. लेखसार, शब्दकुञ्जी, विषयपरिचय, अध्ययनको विधि, नतिजा र विमर्श, निष्कर्ष र सन्दर्भ सामग्रीसूची जस्ता संरचनात्मक अङ्गको परिसीमाभित्र रहेर लेख तयार पार्नुपर्ने छ ।
८. लेख शोधमूलक, मौलिक र अन्यत्र प्रकाशित नभएको हुनुपर्ने छ ।
९. प्रकाशनार्थ पठाइएको लेख अनुमति नलिई एक वर्षसम्म अन्यत्र प्रकाशन गर्न पाइने छैन ।
१०. लेखको आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनबाट प्राप्त भएका सुझावलाई तोकिएको समयभित्र परिमार्जन गरी पठाउनुपर्ने छ ।
११. लेख प्रकाशित गर्ने नगर्ने अन्तिम अधिकार प्रकाशकलाई हुने छ ।

लेख पठाउने ठेगाना : इमेल : rmc@koteshworcampus.edu.np
pokhrelsudeep9@gmail.com
 फोन नं : ०१-४९९२९५०